

Сергеј Т. Аврамов

Самостални истраживач

e-mail: sergejavramov@yahoo.com

821.163.41.09-84:398]:81'373.234

https://doi.org/10.18485/ai_lik.2020.6.10.4

Оригинални научни рад

СЕМАНТИКА ПОСЛОВИЦА СА ЕТНОНИМОМ ТУРЧИН

У раду се са историјског и лингвокултуролошког становишта анализирају пословице које садрже етноним *Турчин*. Грађу чине пословице овог типа које се налазе у *Српским народним њословицама* и које су тематски разврстане у другом тому *Синђаксе и сѝилисѝиике српских народних њословица* Јелене Јовановић. Најпре се наводе све пословице, а затим се анализирају појединачно како би се утврдио историјски и лингвокултуролошки аспект њиховог настанка. Ове пословице сведоче о изразито негативном ставу српског народа према Турцима, али и о разлозима који су довели до таквог става.

Кључне речи: пословице, етноними, етноним Турчин, српски језик, паремиологија

1. Српски народ је често био изложен нападима освајача, али је највећи део историје средњег века обележен ропством под турском влашћу. У том периоду пролазио је кроз разне недаће. Најпре се суочавао с материјалним тешкоћама, које су се временом непрекидно повећавале, а уследили су све већи проблеми и неправде, кажњавања, мучења, и насилна исламизација становништва. То је морало утицати на стварање негативног става према поробљивачима, који је пренет и на план језика. Тако су у српском језику настајале пословице са етнонимом Турчин, које бројношћу надилазе оне у којима се помињу припадници других народа.

1. 1. Предмет рада је анализа пословица које у својој структури садрже етноним Турчин. У раду се семантички анализира овај тип пословица с циљем да се утврде догађаји

на које се најчешће односе и карактеристике припадника овог народа.

1. 2. Овај проблем само је спорадично интересовао лингвисте. Те пословице углавном су обрађивали говорећи о пословицама уопште, а није реткост ни да су проучаване у оквиру радова који се тичу фразеологије. Најпре се помињу у првом тому *Синтаксе и стилски српских народних пословица*, где их ауторка наводи међу примерима у оквиру већих целина које се анализирају, мада им је на неколико места посвећена посебна пажња и ту су детаљније разматране. Побројане су и тематски груписане у другом тому ове студије, где су сви етними издвојени у потпоглављу „Народ и народи”.

Карина Авагјан се у докторској дисертацији *Стереотипи сјраница у језичкој слици сјварности Руса и Срба* осврнула на етниме у оквиру поглавља „Међуетнички односи”. Међутим, ту се не помињу пословице с етнимом Турчин, већ само један фразеологизам – *добар Турчин је мртав Турчин* (Авагјан 2017: 128), који није забележен у фразеолошким речницима српског језика, а није ни додатно обрађен у оквиру овог поглавља. Ауторка је посебну пажњу овим пословицама посветила у раду *Етними у фразеологизмима српског и руског језика*. Осврће се на етним Турчин и наводи како су у *Вуковом рјечнику* нађена 42 фразеологизма с овим етнимом, али је приликом навођења примера поменут само један фразеологизам, док су остале пословице које је Вук забележио и објавио.

Овој групи пословица пажњу је посветила и Анђелка Пејовић у монографији *Контрасивна фразеологија шпанског и српског језика*. Она је из етнолингвистичке перспективе посматрала ове јединице и посветила им поглавље под називом „Како видимо једни друге: називи националности, етничких група и професија као фразеолошка и паремолошка компонента”, у оквиру ког је скренула пажњу на постојање ове групе пословица, таксативно наводећи паремије и изразе, те након тога једино констатујући да је њихово значење „као што се види, набијено веома негативном конотацијом” (Пејовић 2015: 191).

На пословице с етнимима уопште осврнуо се Михаило Шћепановић у предговору књиге *Вукове српске народне њословице*, где набраја пословице с етнимом Турчин и указује на објашњења која је Вук дао.

2. Трагањем за општеважећим истинама људског живота, које је потребно запамтити и пренети наредним покољењима, народно стваралаштво изнедрило је фразеологизме и пословице као кратку и лако преносиву форму која је у потпуном складу са духом народа.

Да би пословице могле испунити своју основну намену – тј. пренети одређено искуство, схватање, погледе и сл. једне људске заједнице на различите видове међуљудских односа, – и уопште исказати све оне истине које вреде за једну људску заједницу, потребно је да буду формулисане тако да оно што се њима исказује буде што погодније за памћење. (Јовановић 2006а: 124).

Због тога они дотичу све области живота, преносећи наталожено искуство, а истовремено негујући и особеност народног језика. Утолико је природно да се већи број пословица у народном стваралаштву односи на народе са којима су Срби кроз историју имали ближе везе. Имајући у виду да је српски народ вековима био под турском влашћу, највећи број фразеологизама и пословица који се односе на припаднике других народа везан је Турке. Невоље, неразумевање, неправда, стрепње, али и жив борбени дух, оставили су своје сведочанство и у српском језику.

Етним Турчин помиње се у 30 пословица: *ако були Турчин несџане, друџи јој насџане; ако Турчин њоџине, були друџи не џине; ако њеш да се освешџиш Турчину, моли Боџа да џочне џиџи ракију, ако њеш да се освешџиш Срџину моли Боџа да оде у хајдуке; ако у селу, Турџи, ако у џољу, вуџи; доље (џи) је да џе њера Турчин са садљом, неџо Швадо са џером; џори је од Турџина; да није Турчин џод каџом?; Ђешешу џодај, а необреџи никад, као ни Турџину; И Боџе ње нам оџросџиџи / А Турџи нам неђе разумјеџи; Кад усџане кука и моџика (/ Биђе Турком џо Медиџи мука); Кад хоџеш о Турџину да џовориш,*

маши се за кайу; Клели су се Турци на њојачу / Да не иду никад на Морачу; Ко ће њре? – Турчин. – А ко ти суди? – Турчин; Куд сви Турци њуд и ћелави Мујо; Навадио се као Турчин на крмејину; Најркује као зима на јола Турчина; Не зна њијан Влах њио је ѡладан Турчин; Нема зиме без вјейра, ни зла јосиа без Турчина; Нема Турчина без њојурчењака; Нешио Турчин силом, нешио њој књиом, елем сиромашу не осиане нишиа; Није свако Туре за везира; Ни у јори о Турчину (зло) не јовори; Нуди као Турчин вјером; О Турчине, за невољу куме! – А њи, Влаше, силом њобрајиме; Пој књиом, а Турчин силом; Свако Туре себи дере; Тако ме Турци не јрогавали сваки дан на ѡазар; Тако не клањао ће Турци клањају; Турци веле: „Тарана је храна”, / А Каури: „Куйус и сланина”; Турци зеца на колима хваѡају; Турци мисле да је раја шала, ал је раја јрадовима ѡлава; Турци ѡље, а Лајини море, / А хришићани дрвље и камење; Турци силом, а калућери књиом ѡојераше нас у сиромашјиво; Турчина јреш, а Турчин ти суди; Ђера Туре Краљевића Марка; У Турчина вјера на кољену; У Турчина и у змије ѡуше, / У њих никад ѡверде вере нема; Чувај се сѡара Турчина, а млада Србина; Нешио њој књиом, нешио Турчин силом, еле сиромашу не осиа нишиа (Јовановић 2006б: 423–424)

2.1. Пословице најчешће говоре о ставу говорника српског језика према Турцима. Јасно је исказано неповерење народа, али и узроци који су до њега довели. У највећем броју пословица, што је и очекивано, сведочи се о злу који су Турци наносили српском народу од XV до XX века. Да су они били симбол свеколиког зла потврђује пословица *Нема зиме без вјейра, ни зла јосиа без Турчина*, где је реч о нежељеним гостима, непријатељима народа. Иако у српском народу влада култ госта, што подразумева добродошлицу и срдчан дочек сваког госта, па и изненадног, именица гост у овом случају употребљена је у синтагми *зао јоси*. Наиме, познато је да су Турци долазили у додир са становништвом када су сакупљали порез, отимали имовину, али и децу, те је било јасно да Турчин никад не долази с добром намером, већ доноси народу неко зло.

2. 2. Пословицом *Ако у селу Турци, ако у ѡљу вуци Турци се по злу поистовећују са вуцима*. Вук је забележио

догађај у коме постоји овакво поређење, али наводи да је то мотивисало настанак пословице *Власи као ораси*, иако се у тој причи, као и у наведеној пословици, најнепосредније пореде Турци и вуци:

Ага један дође на крсно име код Србина, и у вријеме јела упита: могу ли, Влаше, пити у здравље твоје и твојијех Влаха? Србин: Можеш, ага. Турчин: Здрав си ми, домаћине! У здравље твоје и твоје браће Влаха: Власи ка ораси, ораси ка љешници, а љешници ка брабоњци, а брабоњци ка остала говна. Мало постоја, па онда запита домаћин: О ага господару! Могу ли ја пити за здравље твоје и твоје браће Турака? Ага одговори: Ела да! Домаћин: Здрав си ми, ага господару! За здравље твоје и твоје браће Турака: Турци како вуци, вуци како кучки, а кучки пашчад ка и остала пашчад (Стефановић Караџић 1987: 327).

Како је у турска времена српско становништво углавном живело у селима, народу и његовом благу претила је стална опасност од дивљих звери из околних шума. Но вукови најчешће нису залазили до самих сеоских кућа, и опасност од њих је била већа на пољу. Насупрот томе, Турци су представљали сталну опасност у насељеним местима. Ова пословица управо носи осећај непрекидне угрожености народа, несреће и зла који се не могу избећи, где год се налазио и ишао.

2. 3. О турској незајажљивости говори пословица *Свако Туре седи дере*. По принципу поређења, када се жели нагласити још веће зло, настала је пословица *Нема Турчина без ѿшурчењака* и њена варијанта *Нема крвника без ѿшурчењака*. Ако се упореде, уочава се разлика само у једној речи, *Турчин* и *крвник*, те се долази до закључка да су потурице крвници ништа бољи од Турака. Познато је да су потурчењаци наилазили на велику осуду народа, те су њихова злодела изгледала гора од оних која су чинили Турци. Сигурно је и да им народ није могао опростити издају и што су заборавили на своје порекло. Говорећи о напуштању родне груде у тешким временима, Рабија Хасанбеговић каже: „То је, по

народном мишљењу, увијек био велики гријех, готово раван издаји” (Хасанбеговић 1987: 120). Међутим, треба скренути пажњу и на то да су Турци били свесни да су потурице под силом промениле веру, или да их је у томе водила материјална корист, а не идеологија.

Промена вере због користи није настала за време владавине Турака, већ су такви случајеви одувек постојали. Владимир Ђоровић бележи да у време владавине Мађара „код многих лица у Босни вера није била ствар истинског опредељења или чврсте традиције, него фирма која се мењала према политичким приликама и потребама” (Ђоровић 1997: 245). Сходно томе Турци су имали неповерење према потурицама, па су они, да би се доказали, морали да чине, у најмању руку, исто оно што и Турци.

2. 4. О потреби да се буде опрезан у свакој прилици и на сваком месту говоре пословице *Ни у јори о Турчину (зло) не јовори; Кад хоћеш о Турчину да јовориш, маши се за кайу*. Именица *јора* у првој пословици асоцира на место мира и тишине, где се човек може осамити, јер људи нису често туда залазили. Турци, који су углавном живели по градовима и у села свраћали само некаквим послом, још ређе, осим ако их је туда водио пут до неког села. Иако би се могло очекивати да је у гори човек слободан, стрепња да би се Турчин могао случајно ту затећи и чути о чему се говори била је стално присутна. Поред тога, увек је постојала и могућност да неко под притиском ода тајне Турцима, па је опасност и отуда вребала. Несигурност је толика да се каже *Да није Турчин јод кайом*, што је значило да се не треба чувати само речи већ и лоших мисли које би могле одати човека. Слично је значење и пословице *Кад хоћеш о Турчину да јовориш, маши се за кайу*. У овим примерима изражен је страх, како од Турака, тако и од људи који би могли нешто да им дојаве, а Срби су добро знали да тај страх није неоснован. Знали су да се опасност може избећи само ћутањем, те да у свакој прилици и на сваком месту морају да пазе шта говоре.

2. 5. Да се у Турке никада није могло имати поверења каже пословица *У Турчина и у змије љуше, / У њих никад шврде вере нема*. У поређењу Турчина и змије подразумевају

се особине змије, као што су превртљивост, зло, подму-
кlost, превара, које се истичу и у Библији, најпре када змија
превари Еву и Адама да ће, ако узму забрањени плод, бити
паметни као Бог (Библија, 2008:3), а затим се змије поново
јављају на путу народа кроз пустињу у обећану земљу, који
је проклињао Мојсија што их је повео из Египта у земљу до
које неће ни стићи (Библија:148). Треба скренути пажњу и на
имена *Aīарен* и *Aīарјанин*, која се односе на Турке, а чије се
порекло налази у још једном библијском запису. Међутим, ова
имена нису забележена у пословицама. Обе лексеме бележи
РМС, док их РСЈ не познаје. У оквиру прве лексеме само се
упућује на лексему Агарјанин, а у другој се јавља податак да
је у питању „неверник (назив за Турке – по једном арапском
племену које је, према Светом писму, било у непријатељству
с Јеврејима, Жидовима)” (RMS 1967: 44). Осим што се указује
на то да су Турци неверници и непријатељи, овде постоји
још једно значење. Наиме, порекло овог народа се у Светом
писму објашњава у Првој књизи Мојсијевој, где се наводи
да је Аврам зачео дете са робњом Агаром, јер Сара, његова
жена, није могла да роди. Касније Бог говори Агари како ће
добити сина, који ће бити „човек убица, а његова ће се рука
дизати на сваког а свачија на њега” (16:12). Лексеме Агарен
и Агарјанин подразумевају да је у питању народ који води
порекло од Агаре и њеног сина, па самим тим и да је народ
убица, како је проречено у Светом писму.

2. 6. Друга пословица говори да се Турцима не може
веровати ни кад се заклињу: *Клели су се Турци на њојачу /
Да не иду никад на Морачу*. Ова пословица је преузета из
народне песме *Ускоци* и чине је два последња стиха. То није
једина пословица која је настала из народног стваралаштва;
слично је и са пословицом *Ђера Туре Краљевића Марка*, у
којој се храброст испољила на индиректан начин. Певајући
Турчину *Ђера Туре Краљевића Марка*, гуслар јасно говори у
кога је већа и храброст и снага:

Дође Турчин слијепцу који је код намастира у сабору
пјевао, па му пружи пару говорећи: 'На ти, слијепи,
пару, али да ми пјеваш пјесму како ја хоћу, ја сам

Турчин. Слијепац узме пару, и захваливши му по свом обичају, размахне гудалом и запјева; "Ђера Туре Краљевића Марка. Онда Турчин: 'А, море, а! то је пјесма. Хеј механџија! дај му литру ракије.' Слијепац попивши ракију, опет поче гуђети и пјевати: "Ђера Туре Краљевића Марка' – А Турчин: "Ђера, море, да!' 'Бјежи Марко преко поља равна. 'Бјежи, море, да! хоће Туре да посијече; и хоће вала, и вриједно је.' 'Кад се Марко натраг повратио' – 'Бак, ана се ни ситим' (Гле, мајку му). – 'По . . а Туре и себе и коња' – 'Их курво ћорава! Пару дај, ракију бљуј; нити ваљаш ти, нити ти ваља пјесма' (Стефановић Караџић 1987: 287).

Сумњу у искреност Турака уливале су и разлике у верским обичајима. Заклињање на хлебу и соли код Срба је обичај од давнина, а веровало се да се таква заклетва никада није смела прекршити. Међутим, Турцима она ништа није значила. За пословицу *У Турчина вјера на кољену* још је Вук рекао: „Не можеш му се ослонити на вјеру и на ријеч. Може бити да се мисли: док сједи, кад ти вјеру задаје, дотле му и вјера стоји на кољену; а како устане онда и вјера с кољена спадне и нестане је?” (Стефановић Караџић 1987: 297). Србима, чија је вера у срцу, турско клањање Алаху на коленима само је по себи побуђивало неповерење.

2. 7. О немогућности да се у околностима поробљености досегне правда говоре пословице *Турчина њреш, а Турчин њи суди* и *Ко ње њре?* – *Турчин.* – *А ко њи суди?* – *Турчин.* Вук у тумачењу ове пословице каже да „онда само од Бога ваља суда искати”. Постоји и варијанта ове пословице у којој се уместо етнонима Турчин јавља кадија. Као што је познато, кадија је шеријатски судија, па се може закључити да је судија некога и довео пред суд, где оптужени неће имати никакве шансе јер ће му судити иста особа која га ту и довела. Верујемо да је ова варијанта прва настала, а да је након ослобађања од Турака именицу *кадија* заменила реч *Турчин*, која је ширег значења. Разлог томе је могуће непознавање значења речи кадија међу млађим генерацијама. Говорећи о пословицама, Јелена Јовановић каже:

Она зависи, између осталог, и од тога у коликој је мери представницима одређене генерације познато значење речи које улазе у састав пословице. Када пословица престане бити јасна, на пример: 4223. *Пијевац њјева да сване, далак ѿарем да сјане* – престаје и њена употреба (Јовановић 2006а: 124).

На ту искуствену истину о немогућности достизања правде под турским ропством надовезује се и пословица *И Бој ће нам ойросѿиѿиѿи / А Турци нам неће разумјеѿиѿи*. Како је у основи православне вере покајање, Бог ће опростити грехе за које се човек искрено покајао, а како нас Турци никада не могу ни разумети, ништа и не праштају.

Варијанта пословице у којој се Турчин експлицитно не помиње, *Кадија ѿе ѿуѿи, кадија ѿи суди*, ипак је опстала до данашњих дана. После ослобођења од Турака, са наступањем нових ратова, иако свестан свих неправди које су му нанете, у свести српског народа Турчин није остао једини симбол неправде. Нове историјске околности доносиле су нове непријатеље и нове неправде. Тако и данас ова пословица није изгубила на значењу, иако се носиоци симбола надмоћи и неправде мењају.

2. 8. О приморавању становништва да пређе у ислам, против чега су се Срби вековима борили, говори пословица *Нуди као Турчин вјером*. Иако Вук пише да Турци сматрају грехом да не понуде хришћане да се потурче: „Турци кажу да им се пише грјехота Хришћанина не понудити да се потурчи; и за то веле да и Хришћански свештеник, кад ђетету на крштењу дуне у уста, говори полако: ’Потурчи се, да ме не кривиш на ономе свијету’ (Стефановић Караѿић 1987: 213), глагол нудити није употребљен у свом основном значењу. Нуди се на миран начин, то је чин добре воље, а Турци свакако нису само нудили своју веру. Међутим, иако је уврежено мишљење да су Турци од самог почетка приморавали хришћане да прихвате ислам, то није у потпуности истина. Владимир Ђоровић бележи податак да „у турској држави муслимани су били повлашћени као владајућа вера, али нису били гоњени ни хришћани. Напротив, султан је признао

самоуправу Свете Горе и није дирао тамошње манастире“ (Ђоровић 1997: 281). Међутим, након овог периода уследила су нова времена и нове принуде и мучења хришћана. Дакле, пословица *Нуди као Турчин вјером* подразумева принуду, приморавање на нешто што се не жели прихватити. Ако се занемари први ниво асоцијација и да су се потурчењаци увек трудили да докажу колико су добри Турци, на индиректан начин о принуди промене вере говори и пословица *Нема Турчина без њошурчењака*. Промена идентитета је бивала и изнуђена због познатог данка у крви, о чему постоје бројни записи. Родитељи су чинили све како би заштитили своју децу, често их и сакатили да их Турци не би одузели, а потурчењаци су и ту могли рачунати на заштиту. Говорећи о данку у крви, Владимир Ђоровић је и то напоменуо у својој књизи *Историја српског народа*:

Од свих терета и обавеза које је наш народ имао у Турској најтеже је свету падао данак у крви. Њега су морали давати сви немуслимане сем Јевреја и Јермена и сем оних који би за нарочите заслуге били од тог ослобођени. Од њега су биле изузете и оне у нас ретке области, које су саме признале турску власт. (Ђоровић 1997: 285).

3. У корпусу народних пословица не означава само етноним Турчин припадника непријатељског народа. То је случај и са етнонимом Шваба. Стицајем нових историјских околности, на српском националном простору сусрела су се два окупатора, која су исте циљеве тежила да достигну на не баш увек исти начин.

3. 1. О приморавању Срба да промене свој национални и верски идентитет говори пословица *Боље (џи) је да ње ћера Турчин са сађљом, нејо Швабо са њером*, настала са историјском сменом потчињености српског народа новој великој империји – Аустроугарској. Тада кад Турци више нису представљали највећу опасност, њихови оружани напади изгледали су чак природније и пожељније од аустроугарског поробљавања писменошћу. Наиме, када је по захтеву кнеза Милоша, по угледу на аустријски састављен „Грађански

законик”, опасност није претила само од наметања немачких ставова када је реч о свакодневном животу и обичајима, већ и о нечем много опаснијем – о наметању језичких промена, па и целокупног образовања и католичанства, што је јасно из другог дела пословице. На употребу ова два етнонима у оквиру једне пословице утицала је и историјска ситуација и положај Србије. Наиме, Србија је припадала час Турцима час Аустроугарима, а Београд, који је често био граница између ове две државе, прелазио је и из руку једних у руке других. На употребу ове пословице имале су утицај и раније сеобе српског народа у те северне крајеве земље, под турским притиском. Међутим, тамо им је претила друга опасност – иако су били у хришћанској средини, вера се опет разликовала, налазили су се на католичком тлу. Приморавани су да приме католичанство, а како су били насељени на самој граници државе, што значи у непосредној близини Турака, морали су да иду у ратове као најамници. С друге стране, они нису имали могућности ни да се образују на српском нити на руском језику. Док су Турци користили силу како би постигли своје циљеве, Аустроугари су се користили притисцима друге врсте и ненасилном асимилацијом свог некаатоличког живља.

3. 2. Иако је страх од Турака вековима био присутан код великог броја Срба, постојали су и они који их се нису плашили, или чији је страх био мањи од жеље за слободом. Иако у мањини, нису се мирили са ропством, ишли су у хајдуке или дизали устанке. Свака таква побуна крваво је гашена, а Турци су после њих посезали за све тежим мерама. То је, с једне стране, појачавало страх, али, с друге, у српском народу који се увек одликовао храброшћу није се гасила жеља за ослобођењем, без обзира на турску војну супериорност. О томе говоре пословице *Турци мисле да је раја шала, ал је раја ірадовима ілава; Кад устїане кука и моїшїка (/ Биће Турком іо Медији мука); Турци іоље, а Лайїини море, / А хришїћани дрвље и камење*. Прва пословица, осим директног тумачења да је раја увек представљала потенцијалну опасност за Турке, може се разматрати и с аспекта свакодневног живота. Као што је познато, Турци су насељавали градове, а

Срби села. Сељак је увек, као и данас, обезбеђивао основне потрештине становницима града и без њих се није могло. Иако становници града нису делили то мишљење, та зависност је била и још већа јер су Срби морали да плаћају порезе. Лексема *џава* у овој пословици употребљава се у значењу живота, онога без чега се не може.

Пословица *Турци ђоље, а Лайџини море, / А хришћани дрвље и камење* вероватно је настала с подељеношћу српског народа, чији се један део у првој сеоби населио и у западне области под влашћу Млетачке републике и Аустроугарске.

3. 3. Пословица *не зна ђијан Влах шџа је џладан Турчин* настала је из Вукове приповетке „Шта је најгоре на свијету, или пијан Србин или гладан Турчин”. Пијани Србин не гости Турчина, како се захтевало, бираним јелима, већ се физички обрачунава с њим:

Приповиједа се како је гладан Турчин дошао негђе пред Српску кућу и сјахавши с коња повикао домаћину, који је пијан пред кућом ђељао држалицу за будак: 'Држи море коња, па вичи Влахињу нека мијеси погачу и куха цицвару и пече кокош'. Па онда отиде у кућу. Пошто у кући мало посједи и види да нити ко долази ни се шта готови, изиђе опет на поље, и видећи да му коњ стоји ђе га је и оставио, а Србин једнако ђеља држалицу, он не знајући да је Србин пијан, сврне лулу, па њега камишем преко леђа, а Србин њега држалицом иза врата једном па и другом, и да не дотрче жене да га отму, мало га не убије (Стефановић Караџић 1987: 192).

За пословицу *Чувај се сџара Турчина, а млада Србина* Вук верује да је настала у време устанка под Карађорђем, када су готово сви познати турски јунаци били већ стари, а српски млади, борбени, окретни и спремни да се обрачунају с непријатељем у сваком тренутку (Стефановић Караџић 1987: 306). Међутим она, иако истиче храброст и снагу младих Срба, упозорава на опасност од мудрости и лукавости старијих Турака, што су особине које се стичу с годинама.

3. 4. Познато је да је у време Турске царевине српском народу било наметнуто обавезно плаћање разних пореза, а избегавање се сурово кажњавало. Али то нису била једина давања која су од народа тражена. Тако је свештенство, које није имало средства за обнову манастира и цркава, тражило прилоге, који су били једини начин за опстанак. Монаси су знали да буду врло упорни у својим молбама, што је већ исцрпљени народ тумачио као нови намет. То је изродило пословице у којима се између свештенства и Турака готово повлачи знак једнакости: *Пој књиџом, а Турчин силом; Турци силом, а калуђери књиџом њошераше нас у сиромаштиво; Нешиџо њој књиџом, нешиџо Турчин силом, еле сиромаху не осџа нишиџа*. Без обзира с које су стране долазили намети, народ је остајао ојађен.

4. Један број пословица о Турцима је општијег карактера и односи се на све сфере човековог живота, традиционалне и породичне односе у тадашњем друштву, на одређене карактерне особине које нису својствене само Турцима, на однос према бављењу одређеним пословима.

4. 1. О недостатку храбрости и срчаности говори пословица *Није свако Туре за везира*, о неодлучности и поводљивости мањине за већином *Куд сви Турци шуд и ћелави Мујо*. Неке пословице сведоче о личним карактерним особинама: навалентности – *Навадио се као Турчин на крмејшину*; сналажљивости у обављању послова – *Турци зеца на колима вајшају*; размажености и каприциозности – *Ђејешу њодај, а необреци никад, као ни Турчину*. О предстојећој опасности реч је у пословици *Најркује као зима на јола Турчина*.

4. 2. О обичајима који су уткани у традицију, као што је кумство, говори се у пословици *О Турчине, за невољу куме!* – *А ши, Влаше, силом њобрашине*, али је овде реч о кумству које је из нужде. Влах је био погрдан назив за човека за кога се сматрало да је на нижем положају. Запажамо три значења која се односе на особу која је сматрана мање вредном:

3. (Влах) нар. а. сељак као човек нижег социјалног положаја према грађанину (у залеђу поморских градова у Далмацији). б. сваки сељак на копну (за становнике далматинских отока, острва). в. становник Босне и

Херцеговине који није муслиман (за муслимане). – Влах, тако зову Турци Илире грчкога и римскога исповиједања. Маж. М. г. припадник православне вере на подручју бивше Аустро-Угарске. Вук Рј. (РМС 1967: 399)

Овде се етноним Влах односи на припадника хришћанске вероисповести. Након повлачења Турака овај погрдни назив наставио је да се користи међу муслиманима у Босни и Херцеговини.

4. 3. Односе у породици и потчињеност турских жена осликавају пословице *Ако Турчин њојине, були друји не њине и Ако були Турчин несџане, друји јој насџане*, јер питање удаје није питање женине одлуке. О положају жене је у муслиманском свету говори и Куран, где се бележе закони који се односе на жене; нпр. „Allah vam naredjuje da od djece vaše – muškom pripadne toliko koliko dvjema ženskima” (Куран: 42); „Muškarci vode brigu o ženama zato što je Allah dao prednost jednima nad drugima i zato što oni troše imetke svoje” (Куран: 45) итд.

4. 4. О људским слабостима сазнаје се из пословице *Ако ћеш да се освейиши Турчину моли Боја да њочне њији ракију, а ако ћеш да се освейиши Србину моли Боја да оде у хајдуке*, јер се верује да Турци кад почну да пију они се опијају, а Срби одласком у хајдуке не доводе само свој живот у опасност већ и кућу, која је остала без домаћина (Јовановић 2006а: 423–424). Ово је забележио и Вук: „јер Турчин кад почне пити он пије док не пропадне са свим, а Србин како оде у хајдуке већ је кућу своју раскућио, а и глава му је готово на коцу”.

У пословици *навадио се као Турчин на крмејину* примећује се и иронична конотација. Наиме Турцима, као припадницима исламске вероисповести, забрањено је да једу свињетину. Верује се чак да су Срби почели да једу свињетину за Божић тек с доласком Турака, а да се до тада јела јагњетина. Како би Турци за Божић улазили у куће и узимали јагњетину, то би домаћини и на овај велики празник остајали без хране.

5. Тематска разноврсност и мудрост коју носе омогућила је пословицама да опстану кроз време и да уђу у свакодневну упоребу. Дуг временски период који је српски народ провео под турском окупацијом утицао је на настанак пословица у

којима се налази етноним Турчин. У грађи је забележено тридесет пословица са овим етнонимом, што га чини фреквентнијим у односу на све друге пословице које садрже етнотиме. Из свих наведених примера пословица може се видети да је српски народ имао изразито негативан став према Турцима и тај став пренео се у језик.

Пословице чувају и податке о односима које је српски народ имао са Турцима, мучењима и казнама којима је био изложен, обичајима и моралним вредностима који су били карактеристични за оно време, као и о многим неправдама. Такође, мотивација за настанак неких пословица произлазила је и из писаних дела. Неке пословице настајале су издвајањем стихова неке песме или приповетке, као што је то случај са *Клели су се Турци на њојачу / Да не иду никад на Морачу* и *Ђера Туре Краљевића Марка*.

Народно стваралаштво, те нарочито пословице као његова есенцијална форма, не сведочи о појединачним ситуацијама. Баш та свевременост, универзалност значења, омогућила је пословицама да опстану, да нађу нову примену, али свакако и да сведоче о изразито недвосмисленом неповерењу и негативном ставу народа према свему што је било турско.

Међутим, пословице бележе да нису само Срби имали негативно мишљење о Турцима, већ да је та нетрпељивост била обострана. Док су Срби имали низ пејоративних назива за припаднике турског народа, Турци су Србе, као и све друге хришћане, називали Власима, што је означавало сваког човека нижег социјалног статуса.

Извори и литература

Авагјан, Карина. *Стереотипий сѣранца у језичкој слици сѣварности Руса и Срба*. Докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 2017. Веб. 25. 5. 2020.

Авагјан, Карина. „Етнотиме у фразеологизмима српског и руског језика”, *Славистика*, XVIII, Београд: Славистичко друштво Србије, 2014. 332–338. Веб. 25. 5. 2020.

Библија. Београд: Глас мира, 2008. Штампано.

Јовановић, Јелена. *Књија српских народних њословица I*. Београд:

- Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 2006а. Штампано.
- Јовановић, Јелена. *Књига српских народних пословица II*. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 2006б. Штампано.
- Пејовић, Анђелка. *Контирасејивна фразеологија шћанској и српској језика*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2015. Штампано.
- РМС. *Речник српскохрватској књижевној језика I*. Нови Сад–Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967. Штампано.
- Стефановић Караџић, Вук. *Српске народне пословице*. Београд: Просвета – Нолит, 1987. Веб. 27. 5. 2020.
- Ђоровић, Владимир. *Историја српској народа*, Београд: Јанус, 1997. Веб. 25. 5. 2020.
- Хасанбеговић, Рабија. „Етнографска обиљежја у дјелима Алексе Шантића”, *Гласник Етнографској музеја у Београду*, 51, Београд: Етнографски музеј у Београду, (1987): 113–146. Веб. 27. 5. 2020.
- Куран. *Prijevod Kurana Besima Korkuta*. <https://medzlis-split.org/images/pdf/prijevod-kurana-besima-korkuta.pdf>. Веб. 27. 5. 2020.
- Шћепановић, Михаило. *Вукове српске народне пословице с рејисћром кључних речи*, Београд: Јасен, 2015. Веб. 27. 5. 2020.

Sergej Avramov

SEMANTICS OF PROVERBS WITH THE ETHNONYM TURKISH

From the historical and linguo-cultural point of view, the paper analyzes proverbs that contain the ethnonym *Turčin*. Our material consists of proverbs of this type which are found in *Srpske narodne poslovice* and which are thematically classified in the second volume of the *Sintaksa i stilistika srpskih narodnih poslovica* by Jelena Jovanović. The paper first lists all the proverbs, and then analyzes them individually in order to determine the historical and linguistic-cultural aspect of their origin. These proverbs testify to the extremely negative attitude of the Serbian people towards the Turks, but they also testify to the reasons that led to this attitude.

Key Words: proverbs, ethnonyms, ethnonym Turk, Serbian language, paremiology.